

ज्ञानयोगी, कर्मयोगी शिक्षणमहर्षी : डॉ. बापूजी साळुंखे

श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेच्या उभारणीत मोलाचा वाटा असणाऱ्या डॉ. बापूजीच्या सर्व ग्रंथांकडे किंवा चरित्रांकडे पाहात असताना मला तीन गोष्टी भावल्या. त्यांच्या विचारांचे सगळे सामर्थ्य त्यामध्ये सामावले आहे. सर्व बळ म्हणजे हे जे देण्याची ताकद असते, संघर्ष, नेहमी धार आपल्या बाजूला, सुरी आपल्या बाजूला, असुरक्षितात आपल्या "बाजूला" आणि जगाच्या कल्याणासाठी आपल्या अस्तित्वाचे कवच देत राहणारी बापूजीसारखी माणसं पुण्यशील असतात.

"अवघाची संसार सुखाचा करीन, आनंद भरीन तिन्ही लोकी..." या नामदेव महाराजांच्या विचारांचे डॉ. बापूजी पाईक होते. डॉ. बापूजीनी संस्थेचे नाव देताना विचार केला की, "ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार यासाठी शिक्षणप्रसार." ज्ञानाचा अर्थ

संपला आणि विज्ञानाचा आणि सुसंस्काराचा अर्थ शोधून काढत असताना बापूजी उपनिषदांचा अभ्यास करीत.

बापूजी म्हणत माणसांकडे सुसंस्कार नसतील तर जनावरांसारखा तो जगेल आणि माणसं जनावर म्हणून नाही. तर सुसंस्कृत म्हणून जन्माला घालायची आहेत. मग 'आचार' हा शब्द आला. त्याचाच अर्थ आहे ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार. आपण थोडंसे

इंटर्व्हिव देशमुख

ज्ञानावर बोलूया. ज्ञान काय असते, विज्ञान काय असते आणि आचार काय असतो? तीन-चार गोष्टीत म्हणजे शिक्षण घेतल्यानंतर माणूस तो कसा घडला पाहिजे, त्याच्याविषयी इन्फॉर्मेशन, नॉलेज, इंटिलिजन्स आणि वाईज्नेस असे ज्ञानाचे चार प्रकार असतात. इन्फॉर्मेशन म्हणजे माहिती,

जंगती किंवा पुण्यतिथी कोणाची साजरी केली जाते? तर ती महापुरुषांची, सर्वसामान्य जे स्वतःसारी जंगतात त्यांची साजरी केली जाते ती तिथी म्हणजे बारावे. ज्याने आयुष्यभर अखंडितपणे आपल्या अस्तित्वाने, कर्तव्यासाठी, सामर्थ्याने पुण्याईडी उघालण केली, त्यांची पुण्यतिथी आणि जंगती आपण साजरी करतो. त्यातल एक नाव आहे कर्मवीर भाऊराव पाटील, दुसरं पंजाबराव देशमुख आणि तिसरं शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी ऊर्फ गोविंदराव ज्ञानोजीराव साळुंखे. आज त्यांची जंगती, त्यानिमित्त...

नॉलेज म्हणजे ज्ञान, इंटिलिजन्स म्हणजे बुद्धिमत्ता आणि वाईज्नेस म्हणजे शहाणपण. बापूजीना हा अर्थ अपेक्षित होता की, "माझी संस्था आणि तेथून बाहेर पडणारी मुलं त्यांच्या उपजीविकेचे साधन म्हणून बाहेर पडणार नाहीत, तर भविष्यात ज्ञानाचा ठेवा घेऊन अवधं जग सुंदर करण्याचा प्रयत्न करतील."

डॉ. बापूजी पुढे संगतात, 'माझ्या कार्यकर्त्याला 'स्व'ची जाणीव आहे.

त्याचा 'स्व' त्याला कठालेला असावा, मी संस्था का काढली? संस्थेला सत्त्व आणि तत्त्व का दिलें? घटना लिहीत असताना ते असे म्हणतात, 'घटनेचं आठवं कलम आहे, राजकारणापासून ही संस्था दूर असावी. नुववं कलम आहे, माझ्या संस्थेतला गुरुदेव कार्यकर्ता पूर्वी केवळ शिक्षणपद्धती होती त्याप्रमाणे तो आधारशील असला पाहिजे.' संस्थेच्या घटनेवरचे हे विचार पाहिले तर सर्वच्या सर्व तत्त्व खूपच

सुंदर आहेत.

सर्व घटनेतून कठतो की, बापूजीनी संस्थेचा किंवा उच्च विचार केला आहे. धनंजय कीर म्हणतात की, डॉ. बापूजी जे कार्य करीत, ते महात्मा फुले यांचे वारसदार म्हणून. डॉ. बापूजी आयुष्यभर श्रम करीत राहिले. अपघात झाला तरी ते एका पायावर उभा राहन कार्यरत राहिले. जी माणसं असे कष्ट करीत राहतात, ज्ञिजतात ती खरंच त्यांची वारसदार असतात. आपल्या संस्थेचे 'जोतिवाचं सासन' हातात घ्यावयंत. त्याच्या दोऱ्या सगळ्यांच्या हातात आहेत. त्याचा भार सहेबांच्या खांदावर असला तरी दोऱ्या आपल्या हातात आहेत. कुणाच्याही हातातील दोरी हलकी पूढे न देता ते सासन खांदावर झूलवत राहण हे आपल्या सगळ्यांचं काम आहे. ते काम करून तितक्याच ताकीन बापूजीचा विचार, वारसा जपण्याची प्रार्थना करू.

बापूजींचे चरित्र म्हणजे ध्येयाचा आविष्कार

महाराष्ट्र वारकरी युवा महामंडळाकडून दिला जाणारा सामाजिक कृतज्ञता पुरस्कार यंदा कोल्हापूरच्या श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेला प्रदान करण्यात आला. त्यावेळी शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे यांच्याविषयी ह. भ. प. चैतन्यमहाराज देगलूकर यांनी व्यक्त केलेल्या भावना.

ठेवला नाही. शिक्षणातून मानवाची जीवनशैली घडली पाहिजे, त्याच्या जीवनाचा आदर्श जगासमोर ठेवला गेला पाहिजे. शिक्षणाने जीवनात आपल्याला काहीतरी नवीन शिकायला बापूजी साळुंखे मिळत न होत आहे. म्हणून बापूजींनी संस्थेच्या ब्रीदवाक्यात 'ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार' असे शब्द वापरले. मला बापूजींच्या ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार या शब्दांचे फार आकर्षण वाटते. ज्ञानेश्वरीमध्ये ज्ञान, विज्ञान आणि अज्ञान यांची संज्ञा आली आहे. बापूजींनी विज्ञानाबोरोबरच ज्ञानाचाही विचार आणला. विज्ञानाला ज्ञानरूपाने दाखवण्याचे काम सुसंस्कार करतात. असे सुसंस्कार ज्या संस्थेमध्ये होतात, त्या संस्थेला आजचा पुरस्कार प्रदान केला आहे.

शिक्षणमहर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे यांच्या विचारांचा वंशवृक्ष सांभाळला आहे, म्हणूनच हा सामाजिक कृतज्ञता पुरस्कार यंदा श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेला प्रदान करण्यात आला. ज्ञान, विज्ञान आणि सुसंस्कार या तीनही संकल्पना आपल्या विचारांमध्ये घेऊन त्या संकल्पनांचा अतिशय मनोज संगम करून बापूजींनी ही संस्था सुरु केली. मला वारकरी संप्रदाय आणि श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्था यांमध्ये फारसा फरक वाटत नाही. श्री स्वामी विवेकानंद शिक्षण संस्थेकडून होणारे कार्य पाहता याच्यापेक्षा वेगाले कोणते अध्यात्म असेल असे मला वाटत नाही. बापूजींचे जीवनचरित्र भारावून टाकणारे आहे, प्रेरणादायी आहे आणि शून्यातून विश्वनिर्मिती करणारे आहे याची जाणीव सगळ्यांनाच आहे. बापूजींचा चरित्रग्रंथ वाचताना तीन संज्ञा, तीन संकल्पना वारंवार जाणवत राहिल्या. आपलं ध्येय काय अहे? ध्येयाचा ध्यास कसा ध्यायचा असतो? आणि ध्यासाचं व्रत कसं करायचं असतं?

शिक्षण देणे म्हणजे एका विद्यार्थ्याला सुशिक्षित करणे एवढा मर्यादित अर्थ बापूजींनी कधी स्वीकारला नाही आणि शिक्षण संस्थेच्या माध्यमातून तो कधी समाजासमोर

त्यांच्या हातात काहीच नव्हते. जेथे जाईल तिथे वारावर जेवले, काही मागून खालर्ल. पोटाला लागतं म्हणून खालर्ल; मात्र शिक्षण प्रसाराचा ध्यास सोडला नाही. चांगले विद्यार्थी तयार व्हावेत, कारण विद्यार्थी राष्ट्राची निर्मिती करतात, अशी त्यांची धारणा होती. बापूजी जर शिक्षण संस्थेचे अध्यक्ष झाले नसते किंवा त्यांनी संस्था सुरु केली नसती, तर ते हरिभक्तिपरायण झाले असते. त्यांच्या नावामारे हरिभक्तपरायण लागले नसेल; पण हरिभक्तपरायण म्हणून एखादा जे कार्य करतो, त्यापेक्षा किंत्येक पटीने पुढचं कार्य त्यांनी हरिभक्तपरायण लावून न घेता केलेले आहे.

बुधवार,
१ जून २०२१

सकाळ